

Рэцэнзіі

А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. Мінск, «Навука і тэхніка», 1979, 328 с.

Манаграфія А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага і І. І. Крамко з'яўляецца ўдалай спробай стварэння гістарычнай марфалогіі беларускай мовы з улікам развіцця адначасова двух узаемадзеючых яе разнавіднасцей — літаратурнай і народна-дыялектнай. За аб'ект даследавання ўзяты назоўнікі, прыметнікі, лічэбнікі, займеннікі і дзеясловы. Аналізу граматычных катэгорый і форм даных слоў папярэднічаюць даведкі аб іх агульным стане на завяршальным этапе старажытнарускай мовы. Гісторыя амаль кожнай граматычнай катэгорыі і формы ў беларускай мове праследжваецца ад гэтай выходнай асновы да нашых дзён на вельмі багатым фактычным матэрыяле. Ён пачэрпнуты з разнастайных крыніц: летапісаў, хронік, хранографуў, мемуарных і публіцыстычных твораў, перакладных воінскіх і рыцарскіх раманаў і аповесцей, канфесіянальных помнікаў і дзелаўх дакументаў старабеларускай пісьменнасці, мастацкай, навуковай, публіцыстычнай і фальклорнай літаратуры навейшага перыяду, ранейшых і сучасных прац па беларускай дыялекталогіі і запісаў беларускіх народных гаворак.

Пры навуковай інтэрпрэтацыі фактычнага матэрыялу ў аднолькавай меры прымаюцца пад увагу ўнутрымоўныя і экстралінгвістычныя фактары. Так, разглядаючы эвалюцыю схлонавых форм, аўтары ўлічваюць характар асноў, дзеянне і асаблівасці праяўлення гэтых да ўніфікацыі сістэмы скланення (разбурэнне старой і паступовае складанне новай), моўную аналогію, розныя фанетычныя працэсы (зацвярдзенне шыпячых, *ц і р*, пераход спалучэнняў *гы, кы, хы ў гі, кі, хі*), жанравую спецыфіку пісьмовых помнікаў, уплыў царкоўнаславянскай і польскай моў, а таксама жывых народных гаворак. Усё гэта дазволіла выяўленыя схлонавыя

формы данага лексіка-граматычнага класа слоў прадставіць у строгай гістарычнай перспектыве, кваліфікаваць іх як архаічныя ці новыя, рэгулярныя ці спарадычныя, нарматыўныя ці ненарматыўныя, варыянтныя ці рэліктавыя на кожным этапе развіцця беларускай пісьмова-літаратурнай і народна-дыялектнай мовы.

Глыбока і дэтальна аналізуюцца таксама тыя граматычныя катэгорыі і формы, якія даўно вышлі з ужытку і ў сучаснай беларускай мове амаль не пакінулі ніякіх следоў. Напрыклад, усебаковае асвятленне аорыста грунтуецца на аналізе таго, як адбывалася развіццё катэгорыі трывання і пераўтварэнне сістэмы прошлага часу. Аўтарамі пераказана, што ў беларускіх пісьмовых помніках ранняй пары аорыст выкарыстоўваўся яшчэ як самастойная форма прошлага часу. З аднаго боку, ён быў уласцівы творам рэлігійнага зместу XIV — першай палавіны XVI ст., раннім беларускім летапісам (Акадэмічнаму, Нікіфаруўскаму, Увараўскаму, Супрасльскаму), а з другога — толькі як пэўны стылістычны прыём часам сустракаўся ў граматах XIV—XV стст., у апакрыфічных і агіяграфічных творах канца XV ст., перакладзеных з польскай мовы. У кнізе паслядоўна прасочана, як пад уздзеяннем розных фактараў адбывалася сэнсавое і структурнае пераўтварэнне аорыста, у выніку чаго ён замяняўся формамі будучага часу са значэннем прошлага (Віленскі спіс летапісу, летапісы канца XVI — пачатку XVII ст.), як праходзіў працэс змяшэння катэгорыі ліку і асобы, адхілення ў суадносінах асноў і канчаткаў, пашырэння своеасаблівай формы прошлага часу на *-хмо/-хмы* ў якасці факультатывага варыянта ў помніках канца XVI — першай палавіны XVII ст. і інш., што паступова вяло да поўнага выцяснення аорыста з беларускай пісьмовай мовы.

Падрабязны аналіз граматычных катэгорыі і форм даў магчымасць выявіць першыя фіксацыі разнастайных іна-

вацій (наприклад, канчаткаў *-oŭ/eŭ* у родным склоне, *-ы/-и* ў вінавальным склоне, *-ымъ/-имъ* у творным склоне адзіночнага ліку прыметнікаў, звязкі *есмо* ў перфекце, замены гука *л* гукам *ў* на канцы дзеепрыметнікаў, канчатка *-шь* і форм без *т* у дзеясловах цяперашняга часу), адзінаковы ўжыванні некаторых форм (падвойнае выкарыстанне звязкі *есть есмъ* у перфекце, форма будучага склада наага другога *будзе прападе* ў К. Чорнага), шматлікія варыянтныя формы (*кровью-кровию, сторожою-вежею, тотъ-тенъ, идетъ-идеть-буде, одинъ-единъ-одець, три-три-трие*), акрэсліць асаблівае функцыянавання, станаўлення і развіцця адных варыянтных форм і выцяснення з моўнай практыкі другіх.

Разам з тым трэба адзначыць, што апісанне асобных граматычных форм у беларускай мове XIX—пачатку XX ст. даецца занадта сцісла, часам трымачатырма фразамі без дастатковай дэталізацыі і ўліку фактаў з пісьмовых крыніц, дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі (напрыклад, форм назоўнікаў жаночага роду 3-га скланення ў творным склоне адзіночнага ліку, лічэбнікаў *тры, чатыры*).

У сістэме граматычнага ладу беларускай мовы важнае месца займаюць прыслоўі, прыназоўнікі, залучнікі і часціцы. Усе гэтыя класы слоў на працягу многіх стагоддзяў працяглі выявілі змены. Без уліку іх гістарычная марфалогія не можа лічыцца поўнай. Аднак у рэцэнзуемай манаграфіі памянёныя словы чамусьці зусім не разглядаюцца, аб чым можна толькі пашкадаваць.

Увогуле ж манаграфія А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага і І. І. Крамко з'яўляецца ґрунтоўнай навуковай працай, у якой знайшлі адлюстраванне навіны вынікі даследавання гісторыі беларускай мовы ў яе літаратурнай і дыялектнай разнавіднасцях, выявілася шырокая эрудыцыя і кампетэнтнасць аўтараў. Гэтую манаграфію з удзячнасцю сустрэнуць усе спецыялісты-філолагі.

І. К. Германовіч,
В. П. Красней

Мелетий Смотрицкий. Грамматика славенскія правилое синтаґма. Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука, Київ, «Навукова думка», 1979.

В истории письменной культуры грамматики и словари занимают особое место. Это не только памятники языка. В грамматиках и словарях наиболее полно выражается отношение людей к языку — представления о том, что такое «правильный», «совершенный» или «должный» язык. Поэтому грамматика или словарь — это всегда памятник не только языка, но и лингвистической идеологии общества. С другой стороны, в грамматиках и словарях запечатлены усилия человека познать язык. Поэтому они ценны еще и как памятники языковедческой мысли, как веки на одном из

трудных путей самопознания человека.

Издания старинных грамматик и словарей неизменно вызывают интерес широкой общественности. Для языковедов же это волнующие события. Такими событиями в нашей культуре стали подготовленные украинскими учеными издания памятников ранней восточнославянской филологии: репродукция первого печатного восточнославянского букваря Ивана Федорова (1574), факсимильные издания ценнейших старопечатных словарей Лаврентия Зизания (1596) и Памвы Беринды (1627), факсимильное издание уникальной рукописной грамматики Ивана Ужвевича (1647), тщательно подготовленные публикации монументальных рукописных лексиконов Епифания Славиницкого и Арсения Корецкого-Сатановского (середина XVII века).

В 1979 году список раритетов, ставших доступными широкому читателю, пополнился новым памятником восточнославянской филологии — знаменитой грамматикой Мелетия Смотрицкого (1619). «Грамматика Славенскія правилое синтаґма, по тианіемъ многогрешнаго мніа Мелетія Смотрицкого...» — лучшая из восточнославянских грамматик, созданных до XVIII века. Прочно связанная с европейской грамматической традицией она во многом превосходит византийские и западноевропейские грамматики своего времени, а по качеству описания церковнославянского языка оставалась непревзойденной вплоть до грамматики И. Добровского.

У грамматики Смотрицкого была долгая и славная жизнь. Она многократно переиздавалась, на ее основе выпускались сокращенные учебники. Ее влияние на грамматики церковнославянского и русского языков сохранялось весь XVIII век. Ломоносов, знавший грамматику Смотрицкого на память, называл ее вратами своей учености. Высок был авторитет грамматики за пределами восточнославянских земель. Она издавалась в Сербии, по ней учились в Румынии и Молдавии, известны болгарские списки грамматики XVII, XVIII, XIX веков, сохранились ее рукописные латинские, английские, шведские переводы.

Издание грамматики Смотрицкого содержит фотомеханическое воспроизведение текста одного из экземпляров памятника, хранящегося в государственной библиотеке имени В. И. Ленина, и в качестве приложения — исследование В. В. Німчука «Грамматика Мелетия Смотрицкого — жемчужина старинного языкознания». В достаточно разнообразной литературе о Смотрицком исследование В. В. Німчука отличается наибольшей подробностью и систематичностью в описании грамматики. В обзоре содержания памятника сохраняется композиция грамматики, ключевые места цитируются, указываются источники и параллели языкового материала и метаязыковых определений; нередко сопоставления языкового материала грамматики с фактами старославянского языка и украинских диалектов. На осно-